

ITF St. Cugat
Prof. J Giménez
Desembre 2005

MÍSTICA I MEDIACIÓ: LA DOCTRINA DE ST. JOAN DE LA CREU

Teresa Forcades i Vila

1. REFLEXIONS A L'ENTORN DE LA TESI CENTRAL DEL CURS

En aquest curs ens hem preguntat: pot ser cristiana la mística? La pregunta neix del caràcter icònic de Crist, de la seva identitat com a Revelador, mediador únic del Misteri de Déu. El cristià no pot accedir a Déu sino és en i per mitjà del Crist, encarnació de Déu. Crist és Déu que planta la seva tenda per sempre enmig del seu poble (“Jo seré amb vosaltres dia rera dia fins a la fi del món”, Mt 28, 20) i se’ns comunica en un llenguatge intel·ligible (Felip, encara no ho has entès?, Jo 14, 9), Déu que ens mostra el rostre (qui m’ha vista mi ha vist el Pare, Jo 14, 9) i esquinça el vel del Sant dels Sants (Mt 27, 51). Déu que s’identifica amb la germana que sofreix (Mt 25, 31ss) i amb la finitud dels seus seguidors (qui us acull a vosaltres m’acull a mi, Mt 10, 40). En quin sentit podem anomenar *mística* la relació que ens és possible d’establir amb un Déu així?

La mística de totes les tradicions religioses dóna testimoni del misteri de la relació immediata amb Déu, dels efectes del seu amor inobjectivable i informulable en el cor humà, de les transformacions que experimenta qui es deixa tocar pel seu Silenci. Crist és la Paraula de Déu. Per si convertir el Silenci inefable en Paraula no fos prou, la Paraula es fa carn i “baixa” a habitar entre nosaltres (i no té horror de l’úter). Nosaltres la rebutgem.

La Paraula es deixa clavar a la creu perquè nosaltres puguem trobar Déu. I nosaltres, voldrem trobar Déu prescindint d'Ella? Com podem voler deixar enrera aquesta Paraula que ha donat la vida per nosaltres? (cf. Joan de la Creu al capítol 22 del segon llibre de Subida al Monte Carmelo 2S 22, 5: “... y así, haría mucho agravio a mi amado Hijo, porque no sólo en aquello le faltaría en la fe, mas le obligaba otra vez a encarnar y pasar por la vida y muerte primera. No hallarás qué pedirme o qué desear de revelaciones ni visiones de mi parte. Miralo tú bien, que allí lo hallarás ya hecho y dado todo eso, y mucho más en él”).

El plantejament de la qüestió en aquests termes ens aboca necessàriament a considerar quina és la relació que ens uneix (a nosaltres i a tota la Creació) amb aquesta Paraula que es fa carn. La Paraula no és només històrica. La Paraula existia des del principi i totes les coses van ser creades en i per Ella. Aquí resideix, crec, la clau de volta que ens permet superar la contradicció entre mediat i immediat. No és només que la Paraula no és un Què sinó un Qui (i, en aquest sentit, és una Paraula no objectivable, és una Paraula-Subjecte), sinó que és un Qui que jo no puc dissociar del meu Jo. Qui sóc jo només pren sentit en relació al Qui de la Paraula de Déu. La Paraula de Déu és Mediació, però no és una mediació que jo pugui posseir o fer meva, és una mediació que em posseeix i em fa seva i, en aquest sentit, és una Mediació que permet superar totes les mediacions i anar “directament” al nucli de la meva vida, a la Font d’amor que m’ha fet néixer i em sosté; a la Font d’amor que ho ha fet néixer tot i tot ho sosté (cf. Jo 1,3 “Totes les coses han vingut a l’existència per mitjà d’ella, i ni una sola de les que ha vingut a l’existència no hi ha vingut sense ella”).

En els textos de St. Joan de la Creu trobem que Crist té un gran paper en l'aspecte actiu de l'itinerari de l'ànima vers Déu (Subida al Monte Carmelo) i, en canvi, desapareix en la part passiva (Noche Oscura). Per què no apareix Crist a la Nit Fosca? Insistim que la mística cerca l'experiència immediata de Déu, però Déu té un sol mediador, el Crist. Experiència immediata o experiència mediada? L'experiència mística és inefable, però Crist és el Logos, la Paraula. Es pot dir o no aquesta Paraula? Sí, es pot dir, però no és una Paraula nostra, és Paraula de Déu. Només la pot dir Déu. Nosaltres no la podem dir, però podem deixar que Déu la digui en nosaltres. No la podem dir amb els llavis, només la podem dir amb la vida. "Ja no sóc jo qui visc. És Crist qui viu en mi" (Gal 2, 20). *Dir la Paraula* equival a deixar actuar la mateixa vida de Déu en mi. És deixar-se portar pel seu Esperit. Per això la Nit Fosca, l'experiència mística d'unió amb Déu no es pot realitzar sense el Crist, però el Crist només hi pot ser "internalitzat" pneumatològicament en nosaltres.

Aquesta primacia absoluta de Déu és el que fa possible que hi pugui haver experiències místiques autèntiques fora del cristianisme com a marc teòric o doctrinal i fora de l'Església com a institució. Si la Paraula fos el Què definitiu de Déu revelat en la persona de Jesús això seria impossible. El Què definitiu de Déu no podria ser alhora dins i fora d'una tradició, dins i fora d'una institució. Si la Paraula de Déu no és Què sinó Qui tot canvia. El Qui resta sempre més enllà i la seva entrega definitiva ho deixa tot definitivament obert. Els qui donen testimoni d'aquest Qui no el posseeixen sinó que són posseïts per Ell, que els depassa. Per això no ha de causar escàndol que la mística de St. Joan de la Creu resulti tan atractiva pels no-cristians. El que els cristians proclamem quan

anunciem la Bona Nova del Crist és precisament que tots (cristians i no-cristians, creients i no-creients) som u en l'amor fontal i fidel de Déu.

La centralitat de la mediació crística en els escrits de St. Joan de la Creu va quedar clara durant el seminari amb l'estudi del capítol 22 del segon llibre de la Subida al Monte Carmelo, especialment el paràgrafs 3 i 4 (2S 22, 3 i 4). El capítol 22 es titula "*En que se desata una duda, cómo no será lícito ahora en la ley de gracia preguntar a Dios por vía sobrenatural, como lo era en la ley vieja. Pruébese con una autoridad de San Pablo*". O sigui, és possible experimentar Déu prescindint de la mediació de Crist? Al paràgraf 1, St. Joan de la Creu valora el fet que plantejar-se aquests dubtes no és inútil sinó un ajut que serveix per clarificar la doctrina. Al paràgraf 2 posa exemples de com a l'antic testament els patriarques, els profetes i els reis (i, podem afegir, fins i tot les esclaves com Hagar que és la primera persona que veu Déu a la Bíblia), conversaven directament amb Déu i Déu no solament no s'ofenia a causa del seu atreviment sinó que els amonestava si no el consultaven (a Is 30, 2 Jahvè es queixa "us n'aneu a l'Egipte sense demanar-me permís"). St. Joan de la Creu es pregunta: "*¿Por qué, pues, ahora en la Ley Nueva y de gracia no lo será como antes lo era?*".

Al paràgraf 3 dóna la resposta: Déu ens ho ha donat tot en el Fill que és la seva Paraula – i ara sabem que no en té d'altra -. "*Todo nos lo habló junto y de una vez en esta sola Palabra y no tiene más que hablar*".

Al paràgraf 4 cita l'inici de la carta als Hebreus i aquesta és la autoritat de St. Pau (sic) a la qual fa referència el títol del capítol 22: “ *Després que en un altre temps Déu havia parlat als pares molt sovint i de moltes maneres per mitjà dels profetes, aquests darrers dies ens ha parlat a nosaltres per mitjà del Fill, que ha constituït hereu de totes les coses, pel qual va fer també el món. Ell, que és la resplendor de la seva glòria i l'empremta de la seva substància, que sustenta totes les coses amb la seva paraula poderosa, després d'haver acomplert l'expiació dels pecats, s'assegué a la dreta de la Majestat, a les altures, tant més superior als àngels, com més diferent del d'ells és el nom que ha heretat*” (He 1, 1-4).

En aquesta cita apareixen els tres elements al voltant dels quals han girat les reflexions i discussions del seminari:

1. Primer element: el Crist és la Paraula definitiva de Déu, no cal esperar ulteriors revelacions i tot encontre amb Déu, tota experiència de Déu haurà de concebre's com a experiència de Crist, com a experiència en Crist (cf. Col 2, 9 i al paràgraf 7 d'aquest mateix capítol 22 St. Joan de la Creu afirma rotundament que “*acabando de hablar toda la fe en Cristo, no hay más fe que revelar ni la habrá jamás*”).
2. Segon element: aquest Crist no és aliè al món (ni a la nostra constitució personal) perquè a través d'Ell tot va ser fet; en llenguatge escolàstic diríem que Crist és causa exemplar de tot el que existeix

3. Tercer element: ser causa exemplar significa no només que tot va ser fet en el pasat a través d'Ell sinó que tot existeix en el moment present gràcies a Ell (*“que sustenta totes les coses amb la seva paraula”*)

És important de destacar la cura que té St. Joan a excloure tota revelació particular i a col·locar la comunicació personal amb Déu sota la supervisió de les autoritats eclesials. De fet, en el citat capítol 22, queda em sembla molt clar que el seu interès a eliminar la possibilitat d'una revelació més enllà de la Paraula que és Crist o d'una experiència de Déu no mediada cristològicament, no està motivat per l'interès filosòfic i teològic de la qüestió de la mediació (que és el que ens ha ocupat en el nostre seminari), sinó per l'interès clarament pastoral d'ajudar a discernir els esperits, d'evitar que les persones que volen aprofundir en la vida espiritual quedin encallades en la pròpia subjectivitat:

“Y así en todo nos habemos de guiar por la ley de Cristo hombre y de su Iglesia y ministros , humana y visiblemente, y por esa vía remediar nuestras ignorancias y flaquezas espirituales; que para todo hallaremos abundante medicina por esta vía. Y lo que de este camino saliere no sólo es curiosidad, sino mucho atrevimiento. Y no se ha de creer cosa por vía sobrenatural, sino sólo lo que es enseñanza de Cristo hombre como digo, y de sus ministros, hombres.” (2S 22, 8).

“Porque esto tiene el alma humilde, que no se atreve a tratar a solas con Dios, ni se puede acabar de satisfacer sin gobierno y consejo humano. Y así lo quiere Dios, porque

en aquellos que se juntan a tratar la verdad, se junta Él allí para declararla y confirmarla en ellos, fundada sobre razón natural, (...)” (2S 22, 11).

Posa a continuació Joan de la Creu els exemples de St. Pau i de Moisès. En ambdós casos, diu, tot i haver experimentat Déu “directament”, va caler la confrontació amb els germans, amb homes de carn i ossos, per poder validar – i en sentit literal “completar”- l’experiència. En el cas de Pau, diu Joan, va caler que els apòstols confirmessin que la seva crida venia de Déu. En el cas de Moisès, Joan parla de la necessitat que el seu germà Aharon l’acompanyés i cita també el fet que fou el seu sogre Jetró – i no Déu directament – qui va donar a Moisès el consell de nomenar jutges entre el poble per poder compartir la feina i no quedar ofegat. Si conversava regularment amb ell, per què no li va donar Déu mateix un consell tan assenyat?, es pregunta Joan. La conclusió de Joan de la Creu és clara: el que és essencial per fer experiència de Déu és la mediació crística entesa com a mediació eclesial. Amb aquesta n’hi ha prou. L’altra, l’experiència directa, és possible però no indica una major perfecció i queda subjecta a ser verificada per la supervisió eclesial (que, insistim, per a Joan s’identifica amb la mediació crística).

Arribats a aquest punt, podríem considerar que Joan ressaltava la necessitat de la mediació eclesial per conveniència o necessitat. Quan redacta els seus escrits ja havia tastat en pròpia carn la persecució i l’empresonament i en el context eclesial de la contrareforma més furibunda s’exposava a ser castigat fins a perdre la vida. Hi ha crítics que coincideixen a afirmar que la necessitat de ser “políticament correcte” va ser el motiu – o, com a mínim va influir-hi molt - pel qual Sta. Teresa insisteix en la necessitat de

contrastar les pròpies experiències amb el confessor i “darle higas al mismo Cristo” si cal per tal de no contradir el confessor, i al final de la vida se cita allò de “muero hija de la Iglesia”. ¿Pura conveniència ... o descobriment d’una llibertat que va més enllà de la “necessitat de tenir raó i que me la reconeguim”? ¿Por al càstig ... o descobriment que l’encarnació arriba tan a fons i és d’una efectivitat tal que per voler lliure i amorós de Déu “no puc ja trobar-lo fora del món” cosa que formulada en positiu és “no puc ja deixar de trobar-lo en el món sigui quina sigui la situació personal i el context en què em trobi”, o sigui, “la presència de Déu, la seva Paraula, ha vençut el mal, ha estat més forta que la mort i la comunicació amb Déu ha quedat oberta per a tothom i per sempre” – això seria la Providència -? Jo crec que St. Joan de la Creu i Sta. Teresa són sincers en la seva insistència en la fidelitat a l’Església-institució. A partir de la seva experiència de persecució i malentesos poden ser també irònics i fer servir el sentit de l’humor, però són tanmateix sincers perquè saben que la pròpia interioritat és tan plena de mancances com la dels altres i en la mediació institucional – que és, com insisteix Joan, la mediació humana possibilitada per l’encarnació – radica el secret de l’amor de Déu per nosaltres. Els altres són els braços i les mans de Déu per a mi i jo ho sóc per als altres. En paraules de Joan de la Creu: *“Y es de notar que no dijo: Donde estuviere uno solo, yo estoy allí, sino por lo menos dos (Mt 18, 20); para dar a entender que no quiere Dios que ninguno a solas se crea para sí las cosas que tiene por de Dios, ni se conforme ni afirme en ellas sin la Iglesia o sus ministros, porque con este solo no estará Él aclarándole y confirmándole la verdad en el corazón, y así quedará en ella flaco y frío”* (2S 22, 11).

Que ens calgui el germà o la germana per experimentar Déu pot resultar una idea atractiva per desautoritzar l'individualisme insolidari modern i els sistemes socioeconòmics que se'n deriven (capitalisme salvatge). Ara bé, podem pensar, una cosa és que no pugui prescindir de la mediació del germà o la germana i una altra de ben diferent que el que no pugui saltar-me sigui la mediació "institucional". Copio a continuació el que vaig escriure sobre aquest punt per a un article sobre les espiritualitats contemporànies publicat a Iglesia Viva l'any passat:

“Antes de entrar a analizar más detalladamente algunas de las espiritualidades contemporáneas, nos gustaría tomar posición de forma breve ante la supuesta dicotomía espiritualidad / religión. Creemos que es una dicotomía falsa, fruto de una antropología dualista que concibe separadamente alma y cuerpo y frecuentemente los contrapone. Según esta mentalidad dicotómica, la espiritualidad se caracterizaría por la ausencia de una institución que la regule y la religión por su identificación con la institución social reguladora. La espiritualidad sería así más libre y más acorde con la autonomía moderna, mientras que la religión pertenecería al estadio de minoría de edad de la humanidad caracterizado por la necesidad de tutela externa (heteronomía). Esta distinción nos parece falsa, pero falsa nos parece también la simple identificación de espiritualidad y religión. Así como la relación alma/cuerpo no nos parece concebible de forma contrapuesta ni como simple identificación, sino solamente articulada en relación a un tercer elemento que las antropologías tripartitas desde Platón llaman espíritu, así la relación espiritualidad/religión no puede concebirse de forma satisfactoria sin el reconocimiento de que existe, aquí también, un tercer elemento que nos ayuda a superar la dicotomía y a dinamizarla. El elemento-puente o, mejor, el elemento-tejado que permite que espiritualidad y religión habiten una casa común es el ser corporativo, la solidaridad existencial, la continuidad básica que existe entre todos los seres humanos y con el resto de la creación.”

Una espiritualidad sin referencia a “los otros”, al resto de la humanidad, es inconcebible. Así, es inconcebible una espiritualidad sin dimensión social/política y es inconcebible una dimensión social/política sin que se visibilice en algunos acuerdos concretos (instituciones). Del mismo modo, es inconcebible una religión sin libertad y sin originalidad individual, sin experiencia personal como fuente de sentido. La dimensión social es irrenunciable; la dimensión individual es irreductible.”

(La diversificación de la espiritualidad. Iglesia Viva n. 222, Abril-Juny 2005, pp. 41-52).

En paraules de Joan de la Creu: *“Porque es Dios tan amigo que el gobierno y trato del hombre sea también por otro hombre semejante a él y que por razón natural sea el hombre regido y gobernado, que totalmente quiere que las cosas que sobrenaturalmente nos comunica no las demos entero crédito ni hagan en nosotros confirmada fuerza y segura, hasta que pasen por este arcaduz humano de la boca del hombre. Y así, siempre que algo dice o revela al alma, lo dice con una manera de inclinación puesta en la misma alma, a que se diga a quien conviene decirse; y hasta esto, no suele dar entera satisfacción, porque no la tomó el hombre de otro hombre semejante a él.”* (2S 22, 9).

Joan coneix per pròpia experiència que Déu es manifesta “directament” a les ànimes i això ho repeteix una i altra vegada i fa notar que Déu no es manifesta necessàriament a les més pures (en això també hi insistirà Sta. Teresa). Cal deixar molt clar el caràcter personal de les manifestacions de Déu (Rahner dirà que són auto-manifestacions). En contrast al que voldrien algunes versions New Age del cristianisme, Déu no és una energia que emet sempre a la mateixa freqüència i la sintonització de la qual depèn només de la nostra receptivitat. En Joan de la Creu (i en la mística cristiana en general), Déu és el “Déu viu” que té iniciatives sorprenents i desconcertants i que es capaç de

sortir-me a l'encontre de formes personalíssimes. És el Déu que em crida pel meu nom. El pastor que coneix les seves ovelles. La nostra receptivitat a les iniciatives d'aquest Déu viu i encarnat inclou la subjecció sincera a les autoritats eclesiàstiques (St. Benet diu "Heu posat homes sobre els nostres caps" i vol dir que això si no és en Crist no es pot aguantar).

Coses que avui veiem diferent que al s. XVI?

1. Reconeixement de la irreductibilitat de la pròpia consciència. Al costat de l'obediència com a disponibilitat a la correcció fraterna i a les directrius dels superiors s'hi col.loca avui dia el dret-obligació a seguir els dictats de la pròpia consciència. És a dir, cal discernir. Ja no s'hi val creure que "si obeeixo no em puc equivocar", però cal anar alerta per no quedar encallada en la pròpia subjectivitat / individualitat.
2. Reconeixement de la possibilitat que hi hagi salvació fora de l'Església. Si ets cristià cal obeir i estar en comunió amb la comunitat eclesial, però si no ets cristià, el Crist també et ve a trobar des de l'encarnació en els qui tens a la vora, en la relació diària amb els quals es mostrarà l'autenticitat del teu amor (i.e. de la teva comunió amb Déu, de la teva experiència del Déu que és amor gratuït).

La pregunta per la possibilitat d'experimentar Déu de forma immediata ens remet a una altra pregunta que ja hem insinuat a l'inici en parlar de la Paraula com a causa exemplar de tota la creació. Aquesta segona pregunta és: és possible una experiència immediata del

món? I podríem afegir: és possible l'experiència immediata de nosaltres mateixes? "En Déu existim, ens movem i som" (Ac 17, 28). Què vol dir això?

Sembla un absurd preguntar-se si es pot tenir experiència immediata d'una mateixa, però almeys des de St. Agustí (i des de St. Pau) tenim constància de l'experiència de "sentir-se fora de si", desconectat interiorment, alienat, i de "trobar-se un mateix" només en trobar Déu. En paraules de Sören Kierkegaard: "el jo és una relació que es relaciona amb ella mateixa, (...) que en la mesura que es relaciona amb ella mateixa s'està relacionant amb algú altre, (...) en autorelacionar-se i voler ser ell mateix, el jo es recolza d'una manera lúcida en el Poder que l'ha creat" (La Malaltia Mortal, pp. 47-49 citat a José Luís Cañas Sören Kierkegaard. Entre lo immediato y la relación. Ed. Trotta, 2003, p. 20). Kierkegaard considera que l'experiència immediata del món és pròpia de l'home immadur, que ell representa i analitza mitjançant el personatge del Don Juan que cerca consciència immediata de si mateix a través dels successius enamoraments o de les successives seduccions que el fan sentir viu de forma immediata, palpable, sensitiva. L'home madur, en canvi, es caracteritza per l'experiència relacional de si mateix. La consciència relacional no és immediata, està mediada per la relació amb l'Absolut que "fa transparent el fons de la meva subjectivitat" (Cañas citant a Larrañeta, p. 20). El personatge que Kierkegaard usa per contraposar-lo al Don Juan i exemplificar l'individu relacional és Abraham.

El "trobar Déu en totes les coses" propi de tota contemplació que mereixi aquest nom implica en clau no-panteista que les coses són (tenen existència) només en Déu.

L'esquinç del vel del Sant dels Sants a què fèiem referència a l'inici fa desaparèixer la divisòria entre sagrat i profà. En el nostre curs això ho vam estudiar a partir d'un article de Karl Rahner titulat Eterna significación de la humanidad de Jesús para nuestra relación con Dios (Escritos de Teología III, ed. Taurus pp. 47-59). Rahner considera en aquest article el sentit de la devoció al Sagrat Cor de Jesús i comença afirmant que “en el mundo se reúne todo lo que se nos presenta inmediatamente por sí y en sí (...) y Dios, en cambio, es el que está más allá” (p. 47). Però tot seguit problematitza aquesta afirmació tan de sentit comú fent notar que pretenent honorar la magnificència de Déu “para nuestra verdadera capacidad de realización todo el mundo (...) ha sido en cierto modo devorado por el llameante abismo de Dios” (p. 50) i no tenim res més a dir d'aquest món que Déu ha fet seu en l'encarnació que el que en dirien les religions paganes (“en el fondo se odia lo creado porque no es lo incondicionado en si mismo”, p. 53; “estamos en peligro de venerar a Dios y dejar que el mundo sea a-teo”, p. 54). Rahner es pregunta: “si no es evidente que el acto religioso alcance al Corazón de Jesús en cuanto distinto de Dios, ¿cómo puede lograrse que lo alcance?” (p. 51). En contra de l'oposició Déu-món segueix Rahner: “las cosas son tanto más reales cuanto más se acercan a él – en lloc de “quedar devoradas en su llama”-; la persona es tanto más independiente cuanto más crece Dios en ella o ante ella” (p. 52). “Precisamente lo condicionado es amado incondicionalmente por el Incondicionado” (p. 53). “Ante el Dios del Cristianismo tiene sentido y justificación un mundo plural de lo numinoso” (p. 54). En referència directa al tema i autor del nostre seminari, Rahner senyala: “La mística ha estado siempre (incluso en San Juan de la Cruz) tentada de hacer que todo desapareciera en el acto místico ante Dios, y siempre ha necesitado corregir posteriormente ese primer planteamiento panenteístico para poder

comprobar que el místico podía y tenía que ocuparse también de la humanidad de Cristo” (p. 54). La maduresa de la relació amb Déu només és assolible des de l’encarnació cristiana que permet “encontrar *en* Dios la criatura misma en su naturaleza propia e independencia (...) la criatura – ella misma! – en el Creador” (p. 55). Sense això, afirma Rahner, la nostra experiència mística serà necessàriament i tristament buida, no será “más que el correlato objetivo jamás alcanzado (...) de la infinidad de la finitud insatisfecha”, que no té res a veure amb “la bienaventurada infinidad de la plenitud verdaderamente ilimitada” que només es pot trobar “donde está Jesús de Nazaret, este finito y concreto, este contingente, que permanece por toda la eternidad” (p. 56). L’experiència de Déu ha de tenir estructura encarnatòria perquè aquesta és l’única que es correspon subjectivament a la situació fonamental objectiva, és a dir, que el subjecte de l’experiència mística existeix (i persisteix) com a subjecte capaç de relació amb Déu només gràcies al Verb encarnat que era des del principi i que seguirà essent rostre de Déu per tota l’eternitat.
